

Світлана Щербина

●

УНІФІКАЦІЯ СТАТУСУ РЕМІСНИЧИХ ЦЕХІВ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ ЗГІДНО З “РЕМЕСЛЕННИМ ПОЛОЖЕНИЕМ” 1785 Р.

DOI: 10.5281/zenodo.3732607

© С. Щербина, 2020. CC BY 4.0

У статті проаналізовано норми «Ремесленного положення» 1785 р. та його вплив на внутрішній устрій, традиції і статус ремісничих корпорацій Чернігово-Сіверщини. Аналіз документа дозволив встановити, що нові законодавчі ініціативи Російської імперії поєднували положення західно-європейських цехових статутів із деякими місцевими традиціями. Відтепер юридично закріплювалось підпорядкування ремісничих об'єднань органам місцевої влади, які посилювали вплив на внутрішнє життя корпорацій. Позитивним явищем було унормування процесу вступу до цеху, чітке визначення терміну навчання учнів, прозора фінансова політика. Цехи були зобов'язані займатися благодійною роботою: допомагати сиротам, церкві, фінансово підтримувати своїх бідних та хворих членів. Згідно «Ремесленного положення», лише майстри однієї спеціалізації могли утворювати цех. Водночас цех могли сформувати не менше п'яти майстрів одного міста. Перш за все новий закон змінив і регулював відносини між основними соціальними групами в цехах. Були встановлені суворі строки навчання для студентів та учнів. Сертифікат, отриманий після закінчення навчання та успішно складеного іспиту, давав право займатися обраним ремеслом у будь-якому цеху країни. Члени цеху повинні були працювати шість днів на тиждень, з шостої години ранку до шостої вечора з перервами на сніданок і обід. «Ремесленне положення» також регулювало відносини між міською адміністрацією та цехами. «Ремесленне положення» потрібно було читати кожні чотири місяці, щоб усі члени гільдії його знали. Також цей документ 1785 р. ввів фіксовану плату за порушення правил ремісничого цеху. Автор доходить висновку, що обмеження прав ремісників, звуження благодійницької діяльності щодо місцевих церков, втручання у внутрішньо-цехові справи призвело до поступової втрати регіональних особливостей цехового устрою Чернігово-Сіверщини.

Ключові слова: ремесло, цех, законодавча база, «Ремесленне положення».

Російське цехове законодавство, у правовому полі якого опинились корпорації Чернігово-Сіверщини, внесло суттєві корективи у подальший розвиток та еволюцію ремісничого виробництва. З метою подальшої структуризації, приведення до єдиної системи цехового устрою імператриця Катерина II у 1785 р. видала «Ремесленне положення» з 117 статей, що було складовою частиною так званої «Жалованной грамоты городам», яка затверджувала «вигоди і привілеї» міст та їх мешканців¹. Російське цехове законодавство хоча і ґрунтувалось на

¹ Задорожнюк А. Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 101.

західно-європейських цехових статутах, проте внесло значні корективи у цеховий устрій Чернігово-Сіверщини. «Ремесленное положение» 1785 р. запроваджувало уніфіковану модель ремісничих корпорацій, детально прописувало правовий статус і внутрішню структуру ремісничих цехів регіону, умови їх існування. Деякі пункти документа ґрунтувались на традиційних і усталених нормах цехових об'єднань, лише узагальнюючи локальні відмінності.

За новим законодавством відтепер розподіл ремісників по цехах, вибори на керівні посади здійснювались під контролем магістратів і ратуш². Організація праці ремісників перебувала у компетенції Управи цеху, яка займалась регламентацією стосунків між майстрами, підмайстрами і учнями, стежила за роботою майстрів, опікувалась сиротами. Також вона встановлювала розмір заробітної платні, судила членів цеху за крадіжки, марнотратство, пияцтво, самовільну відлучку, грубість, лінощі.

За новою законодавчою нормою у цех могли об'єднатися ремісники тільки однієї спеціальності, але не менше «пяти мастеров того ремесла в городе»³. Це порушувало усталену традицію об'єднання місцевих ремісників споріднених або всіх наявних у місті спеціальностей, яка була невід'ємною рисою цехового устрою Чернігово-Сіверщини у XVII–XVIII ст.

Цехова атрибутика згідно з «Ремесленным положением» 1785 р. не змінювалась – дозволялось мати «ремесленной значик и Управную печать»⁴. Також законодавчо затверджувалась уніфікована система діловодства всіх ремісничих цехів. Відтепер всі записи фіскального характеру вносились за хронологічним принципом в окремі книги⁵. Зокрема, в «Книге для записки управы ткацкого ремесла приходов и расходов» м. Кролевця у вигляді таблиці по роках і місяцях зафіксовано, на які потреби й скільки грошей витрачено та «прихода какого именно получено», зазначено залишки коштів наприкінці кожного року⁶. Усі цехові сходки мали фіксуватись у протоколі, який зберігався в «Управном ящике»⁷.

Нововведення торкнулись і основних соціальних груп ремісничої організації, стосунки між якими підлягали суворій регламентації. Учні та підмайстри визначались як «наймані сили майстра»⁸. Самостійна праця учнів і підмайстру відтепер заборонялась, регламентувалась заробітна плата представників цих категорій. Порушенням класичної європейської норми індивідуального підходу до учнів та підмайстрів цеху було встановлення єдиного терміну учнівства і стажування для підмайстра. Майстру слід було поводитись «справедливо и кротко», «содержать справно», заборнялось «без причины бить». У свою чергу, підмайстри й учні мали поводитись «послушно и прилежно»⁹.

У «Ремесленном положении» 1785 р. чітко визначався термін навчання ремеслу. Відтепер учень «обучается ремеслу не долее 5 и не менее 3 лет»¹⁰. Законодавчо

² Там само. С. 112; Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського. Інв. № Ал 510/8. Бумаги упраздненной ткацкой управы г. Кролевца. 1786–1843 рр. арк. 84–87.

³ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года по 1825 год: в 45 т. Санкт-Петербург: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22. С. 369.

⁴ Там само.

⁵ Ремесленное положение. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / ответственный редактор Е. И. Индова. Москва, 1987. Т. 5. С. 102.

⁶ Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського. Інв. № Ал 510/13. Книга бондарського і ковальського цехів плотницької управы м. Козельця. 1706–1883 рр. 54 арк.

⁷ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года по 1825 год: в 45 т. Санкт-Петербург: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22. С. 369–370.

⁸ Клименко П. Цехи на Україні. Київ: Видавництво ВУАН, 1929. Т. I. Вип. I. С. 4.

⁹ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года по 1825 год: в 45 т. Санкт-Петербург: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22. С. 374–377.

¹⁰ Там само. С. 375.

закріплювалось традиційне для Чернігово-Сіверських цехових об'єднань прийняття учня при двох свідках, у присутності яких обговорювали термін навчання та умови утримання¹¹. Після запровадження «Ремесленного положения» 1785 р. учні більше не сплачували вступний внесок і не влаштовували бенкет, як це відбувалось раніше. Визначалися чіткі правила переходу з категорії учнів у підмайстри і підмайстрів у майстри. Свідоцтво, яке отримували після завершення терміну навчання і успішно складеного іспиту, давало право вільно займатися ремеслом у будь-якому цеху країни. Усім членам об'єднання заборонялось виконувати роботи «не по ремеслу». Нове законодавство передбачало суворе дотримання норм морального кодексу поведінки учнями і майстрами, невиконання яких передбачало систему суворих покарань – від штрафів до ув'язнення.

Після запровадження «Ремесленного положения» 1785 р. суттєві зміни відбулись у «духовній» складовій життєдіяльності ремісничих цехів. Законодавчо підтверджувалась і регламентувалась благодійна діяльність – допомога церкві, хворим і зuboжilим членам корпорації. Традиційно у цехових статутах XVII – першої половини XVIII ст. були прописані обов'язки ремісників під час богослужінь, допомога церкві воском, ладаном і грошима, яка подекуди досягала двох третин усіх видатків цехів. Піклування про релігійність і благочестя усіх членів корпорації було одним із головних завдань об'єднання. Натомість у «Ремесленном положении» 1785 р. залишалась лише згадка про регламентовану допомогу церкві «ежегодно 5 рублей»¹². Про участь у релігійних святах, богослужіннях, забезпечення церкви воском у новому законодавстві не йшлося взагалі. На корпорації покладалося піклування про хворих майстрів, яким знаходили лікаря і купували ліки¹³. Регламентації підлягала і взаємодопомога усередині об'єднання. Допомога надавалась майстру та його родині у випадку зuboжіння з різних причин, крім «пьянства, мотовства», організовувався за рахунок цеху і похорон, але «без лишней траты из ремесленной казны»¹⁴.

Зміниторкнулись і фінансової сфери. Пункти 76 і 77 «Ремесленного положения» встановлювали принцип, за яким заробітну платню підмайстрів фіксувала сходка цехових майстрів, попередньо узгодивши це питання з представниками підмайстрів¹⁵. Ці пункти обмежували компетенцію цехової організації і вводили до її складу представників підмайстрів, що суперечило традиційній класичній структурі цеху. Дотепер до участі у сходках підмайстри допускались лише за певних причин або виконували «молодецтво» – прислужували майстрам під час зборів.

Низка положень «Ремесленного положения» 1785 р. регламентувала виробничу діяльність цехів. Так, пункти 103 і 105 фіксували шість робочих днів на тиждень і тривалість робочого дня з шостої години ранку до шостої вечора з перервами на сніданок і обід, пункт 108 забороняв підмайстрові ночувати не вдома, водити учнів у недозволені місця, пункт 109 не дозволяв учневі та підмайстру брати роботу без відома майстра¹⁶. Тобто, регламент 1785 р. сполучав давні правила

¹¹ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года по 1825 год: в 45 т. Санкт-Петербург: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22. С. 375.

¹² Кулишер И. М. История русской торговли и промышленности. Челябинск : Социум, 2003. С. 440; Полное собрание законов Российской империи с 1649 года по 1825 год: в 45 т. Санкт-Петербург: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22. С. 372–373.

¹³ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года по 1825 год: в 45 т. Санкт-Петербург: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22. С. 373.

¹⁴ Там само. С. 374.

¹⁵ Ремесленное положение. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / ответственный редактор Е. И. Индова. Москва, 1987. Т. 5. С. 110.

¹⁶ Там само. С. 115–116.

цехової регламентації праці з новими тенденціями.

Нововведення торкались й інших сфер цехового життя. Традиційно на території Чернігово-Сіверщини перевага при вступі до цеху надавалась родичам майстрів. Безперешкодно, частково сплативши вступний внесок, до цеху вписувались діти майстрів, ремісники, які одружувались на дочці або вдові майстра. У «Ремесленном положении» 1785 р. були застережені права вдови, яка могла продовжувати займатись ремеслом за умови, якщо не виходитиме заміж за не цехового ремісника¹⁷. Удові майстра дозволялося брати у навчання учнів¹⁸. Пункт 67 «Ремесленного положения» 1785 р. вимагав, щоб «малолетних детей ремесленника обучить ремеслу»¹⁹. Вимога щодо рівня володіння ремеслом прописана не була, що могло негативно позначитись на якості підготовки учня, його майстерності й вправності.

Від 1785 р. члени усіх ремісничих цехів щорічно обирали ремісничого голову міста, до обов'язків якого входило посередництво у стосунках між міським урядом та цехами²⁰. Ремісничий голова виконував представницькі функції, розв'язував конфлікти між членами корпорацій, давав дозвіл на виключення ремісників із цехів та «приводил к присяге при вступлении в должность» членів цехових управ²¹.

Втручанням у внутрішньоцехові справи можна вважати і той факт, що кандидатури цехмістрів та старших товаришів слід було узгоджувати з магістратом або ратушею з наступним приведенням їх до присяги²². З 1785 р. посадовці цехів були підзвітними не лише перед братчиками, але й перед органами місцевої влади. Це слугувало приводом для зловживань та маніпуляцій. На посади цехмістра і старших братів (за «Ремесленным положением» – управного старшини і старшинських товаришів) відтепер щороку обирали голосуванням «по балам из числа наличных мастеров»²³.

«Ремесленне положение» 1785 р. забороняло «в городе, где котораго ремесла управа учреждена, того ремесла работу производит тому, кто не записан в управе того ремесла или управного дозволения не имеет». Ремісник, який бажав займатись ремеслом і навчати учнів повинен був «объявить управе и представит свою работу управному старшине и старшинским товарищам». Тільки після визнання належного рівня майстерності, управа давала «дозволение производит работу»²⁴. Незважаючи на офіційний дозвіл вступати до цехів представникам різних національностей, заборонялось приймати до корпорацій закордонних майстрів. Така політика підтримки вітчизняного виробника фактично унеможливлювала використання досвіду і технологій іноземних фахівців.

Дотепер у ремісничих корпораціях Чернігово-Сіверщини система і розмір штрафів перебували у віданні безпосередньо членів цеху, їх розмір не був чітко визначеним і міг корегуватися відповідно до конкретної ситуації. З 1785 р. запроваджувались фіксовані штрафи за ті чи інші порушення. Правила поведінки під час цехових сходок підлягали суворій регламентації. Ремісники мали поводитись «благочинно», з повагою ставитись до старших та поважних

¹⁷ Кулишер И. М. История русской торговли и промышленности. Челябинск: Социум, 2003. С. 453–454.

¹⁸ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года по 1825 год: в 45 т. Санкт-Петербург: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22. С. 374.

¹⁹ Там само. С. 374–375.

²⁰ Шандра В. С. Цехова і ремісничя управа як міщанські органи станового самоврядування українських міст ХІХ – початку ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2017. Вип. 26. С. 150.

²¹ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года по 1825 год: в 45 т. Санкт-Петербург: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22. С. 370.

²² Там само.

²³ Там само. С. 370.

²⁴ Там само. С. 374.

членів корпорації, не допускати бійок та суперечок. На сходках майстрів суворо заборонялось «кого поить или подносить питье»²⁵. Але традиційно влаштування банкетів та вживання алкогольних напоїв були звичними для членів цеху. Зокрема, у книзі Козелецького ковальського й бондарського цеху, детально прописувалось, яких і скільки напоїв треба купити для влаштування учти при вступі до корпорації нового члена²⁶. За порушення правил ремісники підлягали штрафу або позбавлялись права відвідувати сходки на певний термін²⁷. Обов'язковим було знання ремісниками «Ремесленного положения», для чого запроваджувалось його читання кожні чотири місяці²⁸. Контроль за дотриманням цих законодавчих приписів покладался на магістрати й ратуші.

Запровадження норм «Ремесленного положения» на території Чернігово-Сіверщини відбувалося досить повільно. Законодавчо затверджені нововведення суперечили місцевій традиції та значно обмежували автономію ремісничих організацій. Підконтрольність цехів відтепер суттєво зросла, вносились корективи у систему взаємостосунків між членами корпорацій. Приналежність до цеху поступово набувала формального характеру, примарна регламентація діяльності партачів спричиняла негативний вплив на систему ремісничих корпорацій Чернігово-Сіверщини, що, зрештою, призвело до їх подальшої деградації.

References

Bumagi uprazdnennoj tkackoj upravu g. Krolevca. 1786–1843 rr. [Papers of the abolished weaving council of the city of Krolevets. 1786–1843]. 90 ark. Inv. № Al 510/8. Chernihivskiy istorychniy muzei imeni V. V. Tarnovskoho.

Klimenko, P. (1929). Tsekhly na Ukraini [Craft guilds in Ukraine]. Kyiv: VUAN. T. I.

Kulisher, I. M. (2003). Istoriya russkoj trgovli i promyshlennosti [History of Russian trade and industry.]. Chelyabinsk, Russia: Socium.

Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii s 1649 goda po 1825 god [The complete collection of laws of the Russian Empire from 1649 to 1825] (1830). St. Petersburg, Russian Empire: Tipografiya II Otdeleniya sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva kantselyarii. T. 22.

Remeslennoe polozhenie (1987). Rossijskoe zakonodatelstvo X–XX vekov [Russian law from the 10th to the 20th century], (Vol. 5), 95–119.

Samokhin Y. M. (2001). Ekonomicheskaya istoriya Rossii [Economic History of Russia]. Moscow, Russia: Gosudarstvennyj universitet Vysshaya shkola ekonomiki.

Knyha bondarskoho i kovalskoho tsekhiv plotnytskoi upravu m. Kozeltsia. 1706–1883 rr. [Book of Bondar and Blacksmith Craft Guilds of Kozelts carpentry department]. 54 ark. Inv. № Al 510/13. Chernihivskiy istorychniy muzei imeni V. V. Tarnovskoho.

Shandra, V. S. (2017). Tsekhova i remisnycha uprava yak mishchanski organy stanovoho samovriaduvannia ukrainskikh mist XIX – pochatku XX st. [Craft Guilds and Crafts Authority as city body of self-government in Ukrainian cities of the 19th – early 20th centuries]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the history of Ukraine. 19th – 20th centuries*, (Vol. 26), 142–155.

Zadorozhniuk, A. (2008). Promyslove vyrobnytstvo v mistakh i mistechkakh Podilskoi gubernii kintsia XVIII – pochatku XX st. Kyiv, Ukraine : Institut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.

²⁵ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года по 1825 год: в 45 т. Санкт-Петербург: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22. С. 376.

²⁶ Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського. Inv. № Ал 510/13. Книга бондарського і ковальського цехів плотницької управи м. Козельця. 1706–1883 рр. 54 арк.

²⁷ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года по 1825 год: в 45 т. Санкт-Петербург: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22. С. 376–377.

²⁸ Там само. С. 371.

Щербина Світлана Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та краєзнавчо-туристичної роботи, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Україна).

Scherbyna Svitlana V. – Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Archaeology, Ethnology and Local History and Tourism, T. H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium” (53 Hetmana Polubotka Street, Chernihiv, 14013, Ukraine).

E-mail: s-scherbyna@ukr.net

UNIFICATION OF STATUS OF THE CRAFT GUILDS OF CHERNIHIV AND SIVERIAN LAND UNDER THE “REMESLENNOE POLOZHENIE” 1785

As the part of Russian Empire, Ukraine was in the Russian legal field. When in 1785 the new «Remeslennoe polozhenie» was implemented, it had significant impact on the Ukrainian craft guilds. «Remeslennoe polozhenie» was meant to regulate life of craft guilds on different levels. Although Russia’s guild legislation was based on Western European laws, it made significant changes in organization and functioning of the guilds on the Northern Left Bank Ukraine. «Remeslennoe polozhenie» introduced a unified model of craft guild, detailed it’s rights and duties. Some of the norms of «Remeslennoe polozhenie» repeated old traditional and well established laws, only generalizing local differences in functioning of the guilds. According to the new legislation guild Council completely controlled lives of the guilds. Council supervised work of the masters, established salary and regulated relations between masters, apprentices and students. Guilds were obliged to do charity work: help orphans, church, financially support poor and sick guild members of the guild. For example, guilds found doctors and bought meds for the sick craftsmen. According to the «Remeslennoe polozhenie» only craftsmen of one type could form a guild. But the guild could be formed by not less than five craftsmen of one town. First of all new law changed and regulated relations between main social groups in the guilds. The strict terms of studying for students and apprentices were established. The certificate, which was received after the completion of the study and successfully passing an exam, gave the right to practice chosen craft in any guild of the country. The new legislation also created strict moral code for the students and masters. Guild members were supposed to work six days a week, from six to six with two breaks. «Remeslennoe polozhenie» also regulated relations between town administration and guilds. «Remeslennoe polozhenie» was supposed to be read every four month, so that all guild members knew it. Also, «Remeslennoe polozhenie» of 1785 introduced fixed fees for violation of the guild rules.

Keywords: craft, guild, legislative base, “Remeslennoe polozhenie”.

Дата подання: 26 січня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 5 березня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Щербина С. Уніфікація статусу ремісничих цехів Чернігово-Сіверщини згідно з “Ремесленным положением” 1785 р. *Сіверянський літопис*. 2020. №1. С. 173–178. DOI: 10.5281/zenodo.3732607.

Цитування за стандартом APA

Scherbyna, S. (2020). Unifikatsiia statusu remisnychkh tsekhiv Chernihovo-Sivershchyny zhidno z “Remeslennym polozheniem” 1785 r. [Unification of status of the craft guilds of Chernihiv and Siverian land under the “Remeslennoe polozhenie” 1785]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, 173–178. DOI: 10.5281/zenodo.3732607.